

PROBLEMI KOORDINACIJE MODERNIH DRUŽB:
K NAČRTNOSTI IN ACENTRIČNOSTI**

Povzetek. *Moderne družbe označuje izjemno visoka stopnja kompleksnosti in diferenciacije, ki postane še bolj zapletena v kontekstu globalizacije in zahteva senzibilno koordinacijo. Avtor obravnava vprašanje koordinacije iz dveh vidikov: njene centralnosti in njene načrtnosti, kar mu omogoča konstrukcijo štirih idealnih tipov koordinacije: nenačrtno acentrično, nenačrtno centralno, načrtno centralno in načrtno acentrično. Skozi svojo analizo različnih problemov modernega globalizirajočega se sveta skuša pokazati, da lahko – zaradi omejitev vsakega posamičnega modela – le kombinacija vseh štirih modelov zagotovi ustrezno koordinacijo kompleksnih družb. Kljub temu pa se zdi, da je načrtno acentrični model, ki temelji na pogajanjih, tisti, ki ima največje še neizkoriščene potencialne.*

Ključni pojmi: *moderna družba, koordinacija, načrtnost, centralnost, globalizacija*

Sociološka teorija si je praktično enotna, da zaznamuje moderne družbe visoko stopnjo kompleksnosti, povezana z njihovo diferenciranostjo na množico medsebojno odvisnih enot, čemur se pridružuje še vse večja odvisnost med družbami, izražena v procesih globalizacije. Poleg funkcionalne diferenciacije med enotami (funkcionalni podsistemi družbe, institucije, vloge), ki bi jo verjetno lahko šteli za prevladujočo, ostajata pomembni tudi stratifikacijska diferenciacija (t.j. hierarhična v kibernetičnem smislu) in segmentarna diferenciacija med relativno "podobnimi" enotami s pridobljenim (podjetja, politične stranke, interesne skupine, profesionalna združenja) ali pripisanim članstvom (nacije, narodi, etnije, sistemi sorodstva).

Glede na to kompleksno diferenciranost modernih družbenih sistemov, se načini njene koordinacije izpostavljajo kot osrednje vprašanje. Zaradi izjemne širine te problematike, se bomo osredotočili izključno na dve dimenziji koordinacije: njeno načrtnost in njeno acentričnost, iz katerih lahko kot analitični pripomoček izpeljemo naslednje idealne tipe:¹

* Dr. Matej Makarovič, asistent na Fakulteti za politične vede.

** Članek je pripravljen na podlagi nekaterih poudarkov, zajetih v mojo doktorsko disertacijo.

¹ Relevantnost uporabe teh idealnih tipov lahko utemeljimo tudi s pomočjo analize ključnih poudarkov socioloških klasikov kot so Spencer, Marx, Durkheim in Weber (o tem glej Makarovič, 1997) ali nekaterih pomembnejših novejših avtorjev kot so Parsons, Luhmann, Habermas ali Etzioni.

1. *Nenačrtno acentrični model* pomeni prepuščanje koordinacije med enotami evolucijski spontanosti, ki jo lepo ponazarjajo pojmi kot so "laissez faire", "the invisible hand" itd. Različne možne opcije so podvržene selekciji. Izida tekmovanja, ki lahko iz tega izhaja, po definiciji ni mogoče vnaprej načrtovati, saj bi v primeru, če bi bil izbrani zmagovalec znan že vnaprej, to ne bilo več tekmovanje. Najpopolneje se realizira v svobodni tržni ekonomiji, najdemo pa ga lahko tudi na ostalih področjih življenja: v pluralistični politiki s tekmovanjem strank za volilne glasove, v religiji s tekmovanjem sekt za vernike itd. Model pa ni pomemben samo za posamezne družbene podsisteme, temveč v omejenem obsegu tudi kot metoda za koordinacijo med njimi.

2. *Nenačrtno centralni model* ne predpostavlja spontane selekcije med različnimi opcijami, temveč daje določene vnaprejšnje, relativno zavezujoče, centralne smernice, na podlagi katerih je možno izbirati med različnimi opcijami. Hkrati pa teh smernic ni mogoče neposredno načrtovati, temveč so relativno dane. Če je primer za prvi model tržna ekonomija, lahko drugega ponazorimo s tradicijo, običaji ali, v širšem smislu, s kulturnimi obrazci. Seveda je kultura podvržena spremembam, vendar so te relativno počasne in jih, kljub možnim poskusom v tej smeri, načeloma ne moremo načrtovati. Kultura lahko k temu načinu regulacije prispeva le, če je relativno centralna in kot taka relativno splošno sprejeta. Pri npr. "konkurenci" med različnimi subkulturami namreč ne gre več za ta, temveč prej za prvi model koordinacije.

3. *Načrtno centralni model*. Pri tem modelu je že možno načrtovanje. Določen akter lahko probleme načrtno odkriva in načrtno posega v njihovo razreševanje z izbiro določenih opcij izmed možnih opcij. Ta akter je centralna instanca, ki lahko s svojevrstne razgledne točke preostalo družbo opazuje in vanjo koordinativno posega. Tipičen primer takšnega modela je državna birokracija in tisti elementi politike, ki ne temeljijo na tekmovanju, kakršnega smo opisali pri prvem modelu.

4. *Načrtno acentrični model* je predvsem pogajalski način družbene koordinacije. Tako kot prvi, vključuje tudi ta vidik acentričnost in samoorganizacijo, vendar njegovo bistvo ni v spontani selekciji, temveč v usklajevanju posameznih opcij, ki je namenjeno doseganju določenih vnaprej načrtovanih ciljev. Pri doseganju teh ciljev pa prihaja do dogovorov o selekciji med možnimi opcijami, ki so z vidika pogajalcev relevantne in lahko zato vplivajo na doseganje načrtovanega cilja. Če skupnega cilja ne bi bilo, bi se ta model razvil v smeri prvega modela. Od tretjega modela pa se razlikuje v tem, da med opcijami ne izbira centralen akter, temveč prihaja do nje na pogajalski podlagi. Značilen primer načrtno acentričnega modela so različni neokorporativistični aranžmaji.

Pri obravnavi problemov koordinacije modernih družb bomo skušali pokazati, da je perspektiva koordinacije modernih družb (1) v skrbno odmerjeni kombinaciji vseh štirih idealnih tipov in (2) v večji vlogi načrtno acentričnih oblik koordinacije, katerih dejanski potencial v razmerah visoke kompleksnosti očitno še ni dokončno realiziran.

V modernih družbah je očitno že od njihovih začetkov prisotna dilema med različnimi vrstami koordinacije: med merkantilizmom in samostojnimi trgovci,

med absolutistično monarhijo in meščanskim individualizmom, med komunizmom in kapitalizmom, med socialno demokracijo in neoliberalizmom itd.

Značilne politično-ideološke usmeritve dvajsetega stoletja lahko v grobem povežemo z zahtevami po različnih modelih koordinacije. Čeprav je skušala vsaka usmeritev, razen najbolj skrajnih, vsaj v določeni meri spodbujati različne vidike družbene koordinacije, so določeni poudarki vseeno očitni. (Neo)liberalizmu je nedvomno najbližji nenačrtno acentrični model, na katerem sta utemeljena svobodni trg in pluralistična demokracija. Nenačrtno centralnih podlag, izraženih npr. v tradicionalnih vrednotah in religiji, se je med zmernimi ideološko-političnimi usmeritvami najbolj oprijel konservativizem, med skrajnejšimi usmeritvami pa različni fundamentalizmi. Načrtno centralni model so morala sicer uporabljati praktično vsa politična gibanja, ki so skušala celotno družbo radikalno spremeniti na podlagi lastnega programa, kakršen koli je že bil, vendar pa je bil najbolj očitno pri socialističnih usmeritvah. Ohlapni in slabo definirani izraz "socialističen" uporabljamo namerno, saj lahko vanj zajamemo raznovrstne poskuse načrtno centralnega zagotavljanja večje enakosti: od zmernih socialdemokratskih držav blaginje do komunističnih režimov. Načrtno acentrični model pa je povezan predvsem z idejami neokorporativizma in asociativizma (o slednjem glej npr. Hirst, 1994), ki se same po sebi zaenkrat niso uveljavile kot podlaga močnejših političnih gibanj, kljub temu pa se lahko z njimi v določeni meri dopolnjujejo druga politična gibanja: od socialdemokracije, ki zaznava omejitve birokratsko vodene države blaginje (o tem glej npr. Giddens, 1998), do neoliberalizma, ki skuša "premočno" državo nadomestiti s samoorganizacijo skupnosti.

Dvajseto stoletje je bilo čas številnih političnih in družbenih eksperimentov. Pokazalo je na bistvene omejitve vseh večjih političnih gibanj pa tudi, zelo pogojno rečeno, "njihovih" modelov koordinacije družbene kompleksnosti. Če hočemo približno nakazati nadaljnje možnosti za družbeno koordinacijo, moramo najprej pregledati nekatere značilne omejitve teh modelov koordinacije v moderni.

Pri naši analizi pa moramo posebej upoštevati tudi globalizacijo sodobnega sveta, v katerem dobiva tudi meddružbeni sistem določene značilnosti družbe, hkrati pa tudi vedno bolj neposredno vpliva na koordinacijo v samih družbah.²

² Ob dodajanju globalizacije moramo pripomniti, da v večini socioloških "velikih teorij" pravzaprav ni našla pravega mesta. Klasiki so jo sicer že zaznavali: Marx je na primer poudaril tako tržno kot kulturno globalizacijo (glej npr.: Marx, 1971, 590 in dalje), Durkheim pa je razmišljal o združenih Evropi kot o prihoduji "patrie" (Miller, 1994, 129-130). Tudi mnogi pomembnejši novejši avtorji se tega v veliki meri zavedajo, vendar to ne spremeni dejstva, da je konceptualni aparat tako pri Parsonsu kot pri Habermasu namenjen predvsem preučevanju posamičnih družb, zamejenih z mejami nacionalnih držav. Kot se Parsons ne posveča na primer možnosti nastajanja societalne skupnosti na svetovni ravni, tudi Habermas svojega koncepta življenjskega sveta ni navezal na vprašanja globalizacije. Pomembna izjema pa je tu Luhmannov koncept (1990 b, 175 in dalje), ki dosledno obravnava družbo kot svetovni sistem komunikacije in tako razvija svojo teorijo na bistveno drugačnih temeljih. Žal pa pri tem, kot smo že opozorili, zanemarja še vedno obstoječe in celo na novo nastajajoče pomembne segmentarne delitve, iz katerih prav tako izhajajo družbena dejstva, ki jih ne bi smeli zanemariti.

Problemi nenačrtne centralnosti

Nenačrtno centralni kulturni vzorci so, kot vemo že od Durkheima (1933, 290) in Parsonsa (1977, 307; 1991,36), združljivi z modernostjo le, če obstajajo v dovolj generalizirani obliki. Sklicevanje na bolj konkretne oblike praviloma omeji koordinacijo le na določene enote v družbenem sistemu, vztrajanje pri centralnosti takšnih konkretnih oblik za celoten societalni sistem pa neizogibno vodi k fundamentalizmu.

Ko Benjamin Barber obravnava svetovno globalizacijo in njej nasprotne trende, razlikuje globalizacijski trend, ki ga označuje kot "McWorld" od "tribalističnega", ki ga označuje kot "Jihad". Kljub uporabljenemu izrazoslovju pri tem ne misli na nasprotje med "zahodno" in "vzhodno" kulturo, temveč na dve idealno-tipski miselnosti, katerih elementi so lahko prisotni v vsaki družbi (Holton, 1998, 5 in dalje). Prva daje, če nekoliko poenostavimo, prednost funkcionalni diferenciaciji in nenačrtni acentričnosti logike svetovnega trga, druga segmentarni diferenciaciji in nenačrtni centralnosti religioznih in etničnih kulturnih obrazcev.

V svojem odnosu do kulturnih obrazcev kot nenačrtno centralne oblike koordinacije sta lahko oba trenda po svoje problematična. "McWorld" vsaj v določeni meri izničuje nekdanje nenačrtno centralne podlage posamičnih segmentarnih enot svetovnega sistema družb, hkrati pa sam po sebi po vsej verjetnosti ne more ponuditi takšnih "najvišjih pomenov", ki bi prevzeli nekdanjo funkcijo konstitutivne simbolizacije. Vprašljivo je namreč, ali lahko težnja po dobičku in potrošništvo kot novi kulturni sestavini usmerjata integracijo na podoben način kot prejšnje oblike konstitutivne simbolizacije. Po drugi strani pa izrazit poudarek na "danih" središčih segmentarnih enot, značilen za "Jihad", zaradi svoje fundamentalistične zavezanosti *določeni in zelo konkretni* nenačrtni centralnosti blokira funkcionalno diferenciacijo, do skrajnosti pa otežuje tudi vsako načrtno koordinacijo med – ostreje razmejenimi – segmentarnimi enotami.

Naslednji problem predstavlja razmerje med dinamiko modernih družb in relativno statičnostjo nenačrtno centralnih kulturnih obrazcev, ki jih že po definiciji ni mogoče načrtno prilagajati. Možni so kvečjemu omejeni posegi, na primer v socializacijske procese preko šolskega sistema in množičnih medijev, pri čemer pa večine posledic običajno spet ni mogoče načrtovati.

Poseben problem za koordinacijo predstavlja tudi *vsebinska* kulturnih obrazcev. Ideje svobode, enakopravnosti, človekovih pravic in demokracije na primer v modernih zahodnih družbah predstavljajo dovolj splošno vsebino, da lahko dobijo centralno mesto v odnosu do vseh bistvenih sestavin družbenega sistema ne glede na njihove segmentarne, stratifikacijske in funkcijske delitve. Kot sveta, "naravno-pravna" podlaga, so vključene v normativne sisteme teh družb in *ne dopuščajo načrtnih sprememb* nobenemu zakonodajalcu.⁵

Kljub zadovoljivi ravni generalizacije glede na vso kompleksnost sistema, pa so lahko ti obrazci kot podlaga konkretnejše, bolj načrtno koordinacije še vedno

⁵ Ti koncepti so kot "Grundnorm" v Kelsenovem smislu (o tem glej npr. Kelly, 1992, 384-389) običajno zajeti v izhodišča ustavnih ureditev modernih demokracij.

nezadostni. Etzioni (1993) tako opozarja na nesorazmerje med količino zahtevanih pravic in svoboščin ter pripravljenostjo za prevzemanje odgovornosti in dolžnosti. Pravice in dolžnosti so namreč med seboj komplementarne. Pravica do življenja v zdravem fizičnem okolju predpostavlja dolžnost varovanja tega okolja; pravica do socialne varnosti predpostavlja dolžnost plačevanja davkov; svoboda govora predpostavlja dolžnost, da to svobodo zagotovimo drugim.

Pri tem moramo še dodati, da se dodatna ovira pojavlja z dejstvom, da enota, ki se ji z načrtno ali nenačrtno centralno normo naloži določena dolžnost, pogosto ni ista kot tista, ki se ji je s tem zagotovila pravica. Največkrat lahko sorazmerno največ pravic drugim - tako da same prevzemajo dolžnosti - zagotovijo tiste enote, ki razpolagajo z največjo močjo, denarjem ali vplivom (npr. države, korporacije ipd.). Če uporabimo model J. Q. Wilsona, zahteva to politiko koncentriranih stroškov (t.j. dolžnosti) v kombinaciji z difuznimi koristmi (t.j. razpršenimi pravicami) (za razlago Wilsonove klasifikacije glej npr.: Majone, 1996, 76-77). Možna *načrtna* perspektiva je lahko torej nadgrajevanje normativnega sistema ob manjši neposredni odvisnosti od enot, ki bi morale prevzeti koncentrirane stroške in ob hkratnem ohranjanju kooperativnosti tudi z njimi, kar pa je seveda težko izvedljivo. Majone vidi možno rešitev v avtonomnih ekspertnih - najbolj transnacionalnih - organih z visoko stopnjo tako pogajalskih kot regulativnih zmožnosti, ki vzdržujejo ustrezno ravnotežje med odprtostjo in distanco do akterjev, ki skušajo vplivati na njihove politike. Kot primer navaja Evropsko komisijo.⁴

Potreba po določenih nenačrtno centralnih podlagah se pojavlja tudi v meddružbenem sistemu, ki iz hobbesovskega nenačrtno acentričnega "naravnega stanja" počasi prehaja v sistem z določenimi lastnostmi družbe. Nadaljnji razvoj v to smer in s tem tudi večja stabilnost pa bosta možna le v primeru vzpostavitve določenih nenačrtno centralnih (kulturnih) podlag, ki bodo morale biti še nekoliko bolj generalizirane. Vsebinsko si tu, če spet nekoliko poenostavimo, stojita nasproti predvsem dva koncepta, pri čemer oba v svojem temelju izhajata predvsem iz zahodne kulturne tradicije: na eni strani ideja državne suverenosti, oblikovana z Westfalskim mirom, na drugi strani pa ideje univerzalnih pravic ljudi in narodov ter vzajemne odgovornosti za globalne probleme, oblikovana z novejšim mednarodnim pravom po prvi in predvsem po drugi svetovni vojni.

Integrativno vlogo v meddružbenem sistemu bo lahko verjetno odigral kvečjemu drugi model (prim.: Pfetsch, 1998, 176). Absolutna suverenost enot (posameznikov ali držav) je namreč očitno nezdržljiva z obstojem skupnosti med njimi, zato bo vsako nadaljnje preseganje nenačrtno acentričnega "naravnega stanja" vsekakor tudi v prihodnje zahtevalo njeno nadaljnjo relativizacijo.

Stabilizacijo kulturnih obrazcev svetovnega družbenega sistema bi si lahko zamislili kvečjemu kot model koncentričnih krogov, v katerem se dane vrednote najbolj konkretne na ravni najožjih skupnosti, najbolj generalizirane in tudi najvišje pa na ravni najširše skupnosti. Tak model seveda zahteva, kot ugotavlja Etzioni (1993), da je vsaka skupnost hkrati podrejena (bolj generaliziranim) višjih vred-

⁴ *Menon in Hayward (1996) zavračata to oceno in opozarjata na problem (pre)velike odprtosti evropske komisije za različne akterje, ki dejansko deluje v nasprotni smeri in onemogoča vodenje konsistentne politike.*

notam širše skupnosti, katere enoto tvori. Ob tem moramo seveda dodati, da se takšen model še dodatno zapleta zaradi prepletanja različnih oblik diferenciacije: segmentarnih, funkcionalnih in stratifikacijskih.

Problemi načrtne centralnosti

Načrtno-centralne instance v modernih družbah se srečujejo s težko obvladljivimi problemi lastne – vse bolj acentrično organizirane – kompleksnosti, pri čemer se ta kompleksnost povečuje tudi pod vse večjim vplivom kompleksnosti njihovega okolja zaradi procesov globalizacije. Ti procesi so elegantno opisani v Bellovi trditvi, da je postala nacionalna država "premajhna za velike življenjske probleme in prevelika za majhne življenjske probleme" (cit. v Pfetsch, 1998, 170).

Posebno za zahodnoevropske države je bila zlasti po drugi svetovni vojni značilna visoka stopnja centralne državne intervencije, posebno v ekonomski podsystem. Z nacionalizacijo in visoko stopnjo diskrecije v poseganju na trg so skušale centralne birokratske instance odpravljati očitne pomanjkljivosti nenačrtno acentričnega tržnega modela. Pri tem so izhajale tako iz znanstveno-teoretičnih (keynesianski koncepti) kot iz določenih ideološko-političnih motivov, ki so bili v Evropi vedno bistveno bolj poudarjeni kot na primer v ZDA. V sedemdesetih letih se je – v veliki meri prav zaradi globalizacije – začela očitna kriza tega modela, ki je spodbudila k umikanju načrtno centralnega nadzora, kar se je izrazilo v deregulaciji in privatizaciji (glej npr. Majone, 1996, 1-3, 10 in dalje).

V ZDA je bila narava državne intervencije v ekonomski podsystem že prej drugačna. Funkcijo korekcije pomanjkljivosti trga je tam namesto nacionalizacije podjetij v glavnem opravljal nadzor prek različnih ekspertnih komisij. Te so kot regulativni organi na zvezni ravni nadzorovale delovanje določenih segmentov ekonomije že od konca devetnajstega stoletja naprej, "new deal" pa je njihovo vlogo le še bistveno okrepil. Toda v sedemdesetih letih se je zdelo, da je tudi ta oblika centralne intervencije, podobno kot nacionalizacija v Zahodni Evropi, prišla v krizo (ibid. 15-18).

Z nadaljnjim razvojem multinacionalnih korporacij, ki se je sicer začel že v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja, države še dodatno izgubljajo nadzor nad nekaterimi najpomembnejšimi ekonomskimi akterji (Holton, 1998, 54).

Globalizacija vsekakor predstavlja prevlado funkcionalne diferenciacije nad segmentarno, kar je v posebno radikalni obliki poudaril Niklas Luhmann (npr. 1990a, 1990b). Vsaj v najrazvitejšem delu sveta so lahko meje med segmentarno določenimi nacionalnimi državami komunikacijsko lažje prehodne kot pa meje med funkcionalnimi podsystemi, ki segajo preko segmentarnih mej. In prav v kontekstu globalizacije in svetovne družbe je možno Luhmannov poudarek na acentričnosti najbolje argumentirati. Globalizacija namreč predstavlja očitno krizo vseh centralnih modelov koordinacije, saj je bil njihov doseg do sedaj omejen predvsem na ožje segmentarne enote.

Globalizacija je po Luhmannovem mnenju vsekakor že ustvarila svetovno družbo in ta družba očitno nima načrtnega centra (Luhmann, 1990b, 175 in dalje). Tudi

če imamo prvo trditev za nekoliko pretirano in prenačljeno, je trditev o odsotnosti načrtno centralne instance, empirično točna in ima seveda bistvene posledice za problem koordinacije. Na globalni ravni ni bilo do sedaj mogoče oblikovati nobene načrtno centralne instance, ki bi lahko funkcionalno ustrezala načrtno centralnim potencialom moderne države in nanjo vezanih institucij. Globalizacija se zato zdi predvsem kot zmagoslavje nenačrtno acentričnega modela koordinacije, v katerem ima zdaj – namesto nekdanjega hobbesovskega "naravnega stanja" med egoističnimi suverenimi državami – osrednje mesto svobodni trg.

Nekateri empirični procesi to potrjujejo. Vlade nacionalnih držav so skušale na primer oblikovati določene skupne mehanizme za regulacijo določenih globalnih ekonomskih procesov. Mednje sodi, poleg OECD, ILO, FAO in podobnih organizacij, tudi sistem "Bretton Woods" (IMF, Svetovna banka, GATT in vlade držav), ki pa se je v začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja zaradi razpada enotnega tečajnega sistema in naftne krize znašel v resnih problemih in v svoji prvotni obliki ni mogel preživeti (Holton, 1998, 68-70).

V določeni meri se je relativiziral še en vidik centralnosti, to je prevlada Zahoda nad preostalim svetom. Kljub ohranjanju neenakosti in stratifikacijskih razmerij med družbami, danes Zahod ni več center sveta, kot je to veljalo za kolonialno obdobje. Nobena sila ni več zmožna enostranske prevlade nad svetom na vseh področjih. Vzpon Japonske in kasneje vzhodnoazijskih tigrov ima nepovratne posledice, ki so tudi ovrgle enostranske koncepte, kakršna je bila teorija odvisnosti (Holton, 1998, 77, 97-98). Zgovoren je na primer podatek, da se je delež svetovnega družbenega bruto produkta, ki ga prispevajo ZDA, med leti 1952 do 1990 zmanjšal z 52 na 28,5 odstotka (Pfetsch, 1998, 174).

Problemi nenačrtno acentričnosti

Problemi, na katere smo opozorili v zvezi z obema centralnima modeloma koordinacije, vzbujajo vtis, da je perspektiva koordinacije v izraziti acentričnosti. Zaradi zahtevnosti načrtovanja v modernem svetu se lahko celo zdi, da bo ta koordinacija tudi predvsem nenačrtna. Mnoga razmišljanja pa tudi empirični trendi vsekakor kažejo v tej smeri. Konec velikih zgodb, ki so ga razglasili Lyotard (1986) in drugi postmodernistični teoretiki, ter razprave o koncu totalnih ideologij (Bell, 1962; Lipset, 1983) opozarjajo na propad velikih centralno vodenih načrtnih projektov spreminjanja sveta, ideje postmodernosti pa tudi na razkroj nenačrtno centralnih podlag. Centralnost velikih zgodb se nadomešča z acentričnostjo majhnih. Ne načrtovanje, temveč evolucija "zadostuje za preživetje" (Luhmann, 1995, 477).

Propadli niso le najbolj radikalni načrtno centralno vodeni projekti dvajsetega stoletja kot so bili nacizem, fašizem in komunizem. Doba neoliberalizma in krize države blaginje je pokazala tudi na omejitve mnogo zmernejših poskusov načrtno centralnega preurejanja družbe.

Vendar to ne pomeni, da lahko nenačrtno centralni model koordinacije izrine centralne modele. Na omejitve in tveganja izključnega zanašanja na ta model smo že opozorili. Lepo jih lahko ponazorimo tudi z razlogi zakaj trg, kot danes pre-

vladujoča oblika nenačrtno acentrične koordinacije, ne more zagotavljati optimalne alokacije resursov, kar naj bi bila njegova temeljna funkcija (Majone, 1996, 28-29):

1. S prepuščanjem trga njegovi spontanosti neizogibno prihaja do monopolov, kar onemogoča sicer deklarirano kompetitivnost.
2. Enote, ki producirajo negativne učinke, ko so prepuščene spontanosti trga, ne nosijo njihovih celotnih stroškov, temveč jih razporejajo med druge enote v okolju (npr. onesnaževanje).
3. Potrošniki v realnem nenačrtno acentričnem tržnem modelu nikoli nimajo informacij, ki jih predpostavlja idealnotipski model svobodnega trga.
4. Nekaterih outputov se enotam z vidika njihovih lastnih interesov ne izplača producirati v zadostni količini ali pa sploh ne, čeprav so potrebni. Značilni primeri so zdravstvo, javna uprava, varstvo okolja in obramba.

Zato pravzaprav ni vprašanje, ali je določena načrtna regulacija potrebna ali ne, temveč predvsem kolikšna naj bo. Tržna ekonomija ni bila v Evropi nikoli *popolnoma* deregulirana in to tudi ne more biti (ibid. 1-2), kar je morala priznati tudi sama klasična liberalna teorija (Pfetsch, 1998, 171).

Zanimivo je, da imajo celo mnoge enote, usmerjene v delovanje na trgu, interes za določeno raven načrtno, pa tudi centralne, koordiniranosti sistema. Ker je tako neomejen konflikt, kot tudi neomejeno tekmovanje, za vse vpletene običajno zelo izčrpavajoč proces, povezan z visokimi stroški, je razumljiva težnja po, kot to označuje Etzioni (1968, 587 in dalje), enkapsulaciji. To pomeni vzpostavitev in vzdrževanje določenih normativnih omejitev konflikta in/ali tekmovanja v interesu vseh vpletenih strani. Interakcija tako tudi ni več razumljena kot igra z ničelno vsoto (na primeru držav in vprašanja njihove suverenosti obravnavata to npr. Kassim in Menon 1996, 2-5).

Zato tudi ne obstaja nujno konflikt med državno regulacijo in interesi multinacionalnih korporacij. Čeprav se skušajo slednje regulaciji včasih izogniti, vseeno potrebujejo kolikor toliko stabilen normativni prostor. Zato med njimi in državami ne obstaja nujno protislovje, temveč celo določena komplementarnost, kot ugotavlja na primer Martinelli. Države so lahko multinacionalnim korporacijam kot normativni okvir celo potrebne (Holton, 1998, 92-93, 100-101, 108-109).

Toda kakšna koordinacija lahko omeji nenačrtno acentričnost v situaciji, ko so potenciali izrazito centralnih modelov v veliki meri izčrpani? Onemogočajo jih tako visoka raven acentričnosti posamičnih družb kot tudi odsotnost močnejših centralnih instanc na ravni razvijajočega se svetovnega družbenega sistema. Tu se odpira možnost načrtno acentrične koordinacije, ki se zdi na globalni ravni celo še bolj perspektivna zaradi še bolj očitne odsotnosti centralnih instanc in še večje množice različnih potencialno pomembnih enot ter potrebe po načrtnosti.

Meddružbeni prostor oziroma svetovni družbeni sistem tako ne temelji le na nenačrtno acentrični spontanosti, v kateri so vsi elementi podvrženi izključno slepi evolucijski selekciji, temveč je tudi kombinacija kompleksnih pogajalskih omrežij, v katerih enote ne načrtujejo le lastnega delovanja, temveč se sporazumevajo tudi o načinih skupnega koordiniranja sistema ali njegovih delov. Enote, ki v teh procesih sodelujejo, segajo od multinacionalnih korporacij do lokalnih

interesnih skupin, od nevladnih mednarodnih interesnih organizacij do vlad držav. Rezultat ni niti načrtno centralen sistem niti nenačrtno acentrična anarhija, temveč kompleksna "poliarhična in decentrična" mreža (ibid. 132-133).

V zvezi s tem je posebno zanimiv odnos koordinacije na ravni Evropske unije, kjer se je ob internacionalnih organih (Svet ministrov) bistveno okrepila vloga transnacionalne Evropske komisije. Vendar ta novi transnacionalni center zaenkrat ne prevzema od značilnosti države niti klasične centralnosti in suverenosti oblasti niti klasičnih oblik delitve oblasti v strogem smislu niti ambicij po oblikovanju države blaginje. Kot torej ugotavljajo na primer Mény, Muller in Quermonne (1996, 3, 18) ter Schmitter, 1996, 25-27), Evropska unija, vsaj glede na dosedanje procese, ne pomeni oblikovanja superdržave in s tem stare načrtno centralnosti, le da tokrat na nadnacionalni ravni, temveč nov model, ki skuša združevati načrtnost in acentričnost.

Posebno okoli Evropske komisije so se izoblikovale kompleksne in dinamične "policy" pogajalske mreže, sestavljene iz vladnih in nevladnih, nacionalnih, internacionalnih ter transnacionalnih, političnih, ekonomskih in ekspertnih akterjev (o tem glej npr. Majone, 1996, 70-73; Mazey in Richardson, 1996, 41-42; Richardson, 1996, 27 in dalje). Še posebno pomembno za delovanje komisije je znanje, ki ga lahko nudijo različne skupine, saj ta na tej podlagi usmerja svoje odločitve (Mény, Muller in Quermonne, 1996, 1, 16; Mazey in Richardson, 1996, 42-45; Richardson, 1996, 37), ki naj bi bile čimbolj konsenzualne in dosežene s pogajanjem (Mazey in Richardson, 1996, 55).

Empirično delovanje tega modela precej spominja na Willkejevo kontekstualno usmerjanje in sistemski diskurz ter njegov poudarek na koordinativnih mrežah, v katerih ključna medija nista več denar in moč, temveč znanje (Willke, 1995, 1996).

S poudarkom na pogajalskih mehanizmi se namreč evropski načrtno acentrični model koordinacije precej približuje neokorporativizmu, hkrati pa je, kot ugotavlja tudi Schmitter, glede dostopnosti za različne akterje bližji pluralizmu. Morda sicer tudi zato, ker se šele oblikujejo, so namreč mehanizmi odločanja izrazito odprti za različne skupine, katerih dostop do centrov odločanja je lahko celo lažji kot na nacionalni ravni (Méni, Muller in Quermonne, 1996, 4, 12-14).

Po drugi strani pa ima Evropska komisija kot regulativni organ, ki za razliko od nacionalnih vlad ni neposredno odvisen od vsakodnevnih političnih procesov in javno-mnenjskih gibanj na nacionalnih ravneh, tudi bistveno večjo avtonomijo v odnosu do različnih skupin, ki skušajo nanjo vplivati. To ji lahko omogoča, da preseže različne parcialne poglede, pa tudi, da upošteva interese določenih neorganiziranih ali šibkeje organiziranih enot v okviru Evropske unije (npr. potrošnikov nasproti korporacijam) (o tem glej: Majone, 1996, 71; Mazey in Richardson, 1996, 46).

Ker gre za oblike koordinacije, ki se šele razvijajo, o njihovi dolgoročni učinkovitosti še ne moremo podati ocene. Vsekakor pa se zaenkrat zdi, da predstavlja koordinacija Evropske unije začetke novega modela, ki bo, zaradi propada izrazito centralnih modelov in prevelikega tveganja nenačrtno acentričnosti, vse bolj temeljil na načrtno acentričnem modelu.

Problemi načrtne acentričnosti

Glede na omejitve ostalih treh modelov se zdi načrtna acentričnost perspektiven model, tako na globalni in regionalni (EU) kot na nacionalni in subnacionalni ravni.

Ugotovitve o krizi nekaterih neokorporativnih modelov na nacionalni ravni tega ne zanikajo. Problemi, s katerimi se neokorporativizem danes srečuje na primer v Avstriji, na Švedskem in v Nemčiji, namreč ne kažejo na krizo same načrtno acentrične koordinacije, temveč bolj na krizo pretirane centralnosti, ki je v teh neokorporativističnih modelih še vedno prisotna. Vzroke za precejšen del problemov empiričnega neokorporativizma moramo zato iskati bolj v ostankih centralnosti, v oddaljenosti in rigidnosti centrov v odnosu do nižjih ravni, iz česar izhajajo problemi njihove legitimnosti, pomanjkanje responzivnosti in inkluzivnosti vzpostavljenih mehanizmov (glej: Adam, 1998, 189; Hirst, 1994, 117 in dalje; Tam, 1998, 100 in dalje). Perspektive lahko iščemo na primer v modelih, ki bodo povezovali neokorporativistične pogajalske mehanizme z določeno odprtostjo do novih akterjev, sicer značilno za pluralizem.

Toda empirični problemi z neokorporativizmom nam lahko pokažejo tudi na določeno *nestabilnost* načrtno acentričnega modela. Kot smo že nakazali, gre namreč za vmesen model, ki naj bi kombiniral koherentnost, ki jo nudi hierarhija, s fleksibilnostjo, ki jo nudi trg, pri tem pa bi se skušal, kolikor je mogoče, izogniti paternalizmu hierarhije in egoizmu trga (Adam, 1997, 2; Willke, 1995, 116-117).

Model lahko deluje samo v toliko, kolikor mu uspe ohranjati ravnotežje med načrtno centralnostjo in nenačrtno acentričnostjo. Na eni strani obstaja nevarnost, da se v iskanju skupnih načrtnih usmeritev centralizira, tako da se monopolni centri pogajalskih združenj diferencirajo od lastnih nižjih ravni, se v veliki meri povežejo s centri ostalih združenj in z državo ter pogajalski sistem zaprejo za ostala združenja. Temu je podoben ne primer avstrijski (neo)korporativizem.⁵ Nadaljnje gibanje v tej smeri lahko pomeni vračanje v načrtno centralni model, ki pa, kot smo že ugotovili, ob kompleksni diferenciranosti moderne družbe ne zadostuje več.

Druga nevarnost za načrtno acentrične modele je, da se zaradi poudarjanja acentričnosti in neomejenega pluralizma transformirajo v nenačrtno acentrične modele, skupno načrtno oblikovanje celotnega sistema pa se izgubi v pluralistično-tržnem tekmovanju med različnimi akterji. To pa za seboj potegne vsa že omenjena tveganja nenačrtno acentričnih modelov.

Sklepamo lahko, da je možno opisano nestabilnost nenačrtno acentričnih modelov premagati le v primeru, če ta oblika koordinacije deluje v okolju, v katerem obstaja določeno ravnotežje med nenačrtno acentričnostjo in načrtno centralnostjo.

V sistemih, v katerih na splošno prevladuje centralna in hierarhična koordinacija, načrtno acentrični model ne bo mogel stabilizirati svojih acentričnih vidikov.

⁵ K temu v določeni meri vodi že sama institucionalna struktura, katere opis lahko najdemo npr. v "The Austrian Way" 1995.

kov. Močna država s šibko civilno družbo, značilna za totalitarne in avtoritarne režime, ne omogoča stabilnih pogajalskih modelov, saj imajo vsi relevantni akterji premajhno avtonomijo v odnosu do države, zato se "pogajanje" reducira na potrjevanje že zamišljenih načrtno centralnih odločitev.

V sistemih, v katerih prevladujeta trg in pluralizem, država pa je v primerjavi s civilno družbo šibka, načrtno acentrični vidik ne bo mogel stabilizirati svojih načrtnih vidikov. Šibka država se tako znajde v situaciji, ko zaradi pritiska mnogih interesnih skupin ne more sprejeti nobenih odločitev ali pa postane talec nekaterih najmočnejših skupin (npr. predstavnikov finančnega kapitala). Prevlada logika selekcije po nenačrtno acentričnih načelih, ki pa za celoten sistem seveda ni nujno optimalna.

Opisana neuravnoteženost je precej podobna Etzionijevemu razlikovanju med "over-managed" in "drifting" družbami (Etzioni, 1968), kaže pa nam, da razmerja med različnimi modeli koordinacije ne smemo obravnavati kot igre z ničelno vsoto, temveč nasprotno - kot igro z izrazito pozitivno vsoto. Do danes sta se za očitno zgrešena izkazala tako socialdemokratski strah pred trgov, kot neoliberalni strah pred državo, kot zanimiva - čeprav še ne popolnoma izdelana - alternativa obema ali pa njuna možna nadgradnja pa se danes pojavlja komunitarizem, ki na podlagi močne države in močne civilne družbe išče novo pot, ki bi zavrnila tako politični avtoritarizem kot tržni egoizem (Etzioni, 1993; Tam, 1998, 41 in dalje).

Le ob kombinaciji močnega načrtno centralnega in močnega nenačrtno acentričnega modela je možno graditi tudi stabilnejše načrtno acentrične modele. K tej stabilnosti pa lahko bistveno prispevata vsaj še dva dejavnika: trdni nenačrtno centralni kulturni vzorci in znanje, ki bi kot krmilni medij omogočilo zadovoljivo raven diferenciacije pogajalskih mrež od denarja in moči.

Nenačrtno centralne podlage so pomembne v smislu konsenza o določenih temeljnih vrednotah, ki veljajo za dane in nevpisane (splošna načela demokracije, človekove pravice, dopuščanje izražanja in argumentiranja nasprotnih mnenj)* ter preprosto ne morejo biti podvržene načrtnim spremembam. Takšen minimalni konsenz je nujen za kakršno koli stabilno "policy" skupnost (Richardson, 1996, 31 in dalje) oziroma za "pluralism-within-unity", kot ga označuje Etzioni (1993, 155 in dalje). Šele v okvirih takšnega minimalnega konsenza je možen - pa tudi neizogiben in potreben - konflikt.

Znanje poudarja Willke (1995) kot ključni krmilni medij modernih pogajalskih omrežij in ga razlikuje od denarja, ki kot medij krmili trg, in moči, ki krmili politiko. Pogajanja, ki temeljijo predvsem na "argumentih" moči in denarja vsekakor zmanjšujejo stabilnost pogajalskih omrežij. Odločanje na podlagi prisile ali ponujenih koristi namreč zmanjšuje konsenz o skupnem načrtovanju in vodi, če spet uporabimo Etzionijevo (1968, 354 in dalje) klasifikacijo, od normativnega k prisilnemu (načrtno centralno, hierarhično) in utilitarističnemu (nenačrtno acentrično,

* Komunitaristi kot najbolj temeljne vrednote, ki kot občečloveške presegajo tudi meje posamičnih kultur in bi bile lahko zato uporabne tudi na globalni svetovni ravni, označujejo ljubezen, modrost, pravičnost in človekovo (samo)uresničitev. Čeprav je možen ugovor, da so te vrednote verjetno bolj značilne za kombinacijo krščanske in razsvetljenske tradicije v evropski kulturi kot za človeštvo na sploh, to ne prepričuje nujno njihove širše uporabnosti.

trg) redu. Le argumenti znanja pa omogočajo relativno diferenciacijo od moči in denarja in s tem preprečujejo habermasovsko "kolonizacijo" (Habermas, 1987), hkrati pa ne dajejo le sredstev (denar in moč) temveč lahko kažejo tudi smer sprememb. Poudarek modernih pogajalskih mrež, kakršna se je oblikovala tudi okrog Evropske komisije, na akterjih, ki v sistem prinašajo znanje, zato verjetno ni naključen (o tem glej npr.: Richardson, 1996, 37; Mazej, Richardson, 1996, 42).

Sklep

Diferencirane moderne družbe zahtevajo izrazito senzibilno koordinacijo, če se hočemo izogniti dediferenciaciji in regresiji v predmoderna stanja, pa tudi razpadu koherentnosti družbenih sistemov zaradi njihove izrazite notranje diferenciranosti in razsrediščenosti. Potencial vsakega od štirih modelov koordinacije je očitno omejen, pri čemer so te omejitve v veliki meri tudi empirično opazne. Nenačrtno centralne podlage družbe kljub visoki stopnji generaliziranosti in posrednosti svojega vpliva ostajajo pomembne in jih ne smemo zanemariti (kot je to v določeni meri značilno npr. za Luhmannovo teorijo samoreferenčnih sistemov), saj postavljajo okvire nenačrtno acentričnim oblikam koordinacije (npr. kot poslovna etika na trgu), omejujejo in hkrati dajejo legitimnost načrtno centralnim posegom, še posebno neizbežne pa so kot podlaga načrtno acentričnih pogajalskih modelov. Načrtna centralnost (hierarhija) in nenačrtna acentričnost (prosti trg in temu sorodni principi) sta se vsaka po svoje izkazala kot nenadomestljiva zaradi svoje relativne koherentnosti (hierarhija) oziroma zaradi svoje relativne fleksibilnosti (trg),⁷ hkrati pa sta pokazala tudi jasne omejitve. Vsaj del teh omejitev je možno preseči z uporabo načrtno acentričnega pogajalskega modela, ki lahko zato nudi pomembno perspektivo v nadaljnji koordinaciji družbe, vendar ne kot nadomestilo za prejšnje modele koordinacije, temveč kvečjemu kot njihova nadgradnja, saj njegovo delovanje zahteva tako dovolj trdne – čeprav precej generalizirane – kulturne podlage, kot tudi pluralizem različnih samostojnih akterjev in dovolj močnih načrtno centralnih instanc (nacionalno-državnih in transnacionalnih), ki pomaga pri njihovem usklajevanju in uresničevanju skupno sprejetih usmeritev.

LITERATURA

- Adam, Franc (1998): "Developmental Options and Strategies of Small Countries". *Journal for International Relations and Development*, 1, 181-194.
- Bell, Daniel (1962): *The End of Ideology*. New York: Collier Books.
- Durkheim, Émile (1933): *The Division of Labour in Society*. New York: The Free Press.

⁷ Potenciali hierarhije so omejeni predvsem z zmožnostjo nadzorne enote za poznavanje in obvladovanje celotnega sistema, po drugi strani pa nas Coasejev teorem opozarja na visoke transakcijske stroške zaradi manjše koherentnosti, če bi vse (npr. tudi notranjo koordinacijo korporacij ali političnih strank) prepuščali tržnim načelom (glej npr. Fukuyama, 1995, 200; Willke, 1995, 107-108).

- Etzioni, Amitai (1968): *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*. New York: The Free Press.
- Etzioni, Amitai (1993): *The Spirit of Community*. New York: Touchstone.
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Penguin Press.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1987): *The Theory of Communicative Action, vol. 2 Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Hirst, Paul (1994): *Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Holton, Robert J. (1998): *Globalization and the Nation-State*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in London: MacMillan Press.
- Kassim, Hussein in Anand Menon (1996): "The European Union and State Autonomy". V Kassim in Mennon. (ur.), *The European Union and National Industrial Policy*, 1-10. London in New York: Routledge.
- Kelly, John M. (1992): *A Short History of Western Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Lipset, Seymour Martin (1983): *Political Man: The Social Bases of Politics*. London: Heinemann.
- Luhmann, Niklas (1990a): *Political Theory in the Welfare State*. Berlin in New York: Walter de Gruyter.
- Luhmann, Niklas (1990b): *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.
- Luhmann, Niklas (1995): *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press.
- Liotard, Jean-Francois (1986): "Postmoderna situacija". *Marksizam u svetu*, 4-5, 247-259.
- Majone, Giandomenico (ur.) (1996): *Regulating Europe*. London; New York: Routledge.
- Makarovič, Matej (1997): "Sociološki klasiki o družbeni regulaciji". V F. Adam in D. Podmenik (ur.), *Razvojna in intervencijska vloga države*, 4-11. Ljubljana: IDV-FDV.
- Marx, Karl in Friedrich Engels (1971): "Manifest komunistične stranke". V *Izbrana dela*, II. zv., 567-631. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mazey, Sonia in Jeremy Richardson (1996): "EU Policy-Making: A garbage can or an anticipatory and consensual policy style?". V Mény, Muller in Quermonne (ur.), *Adjusting to Europe: The impact of European Union on national institutions and policies*, 41-58. London in New York: Routledge.
- Menon, Anand in Jack Hayward (1996): "States, Industrial Policies and the European Union". V Kassim in Mennon. (ur.), *The European Union and National Industrial Policy*, 267-290. London in New York: Routledge.
- Mény, Yves, Pierre Muller in Jean-Louis Quermonne (1996): "Introduction". V Mény, Muller in Quermonne (ur.), *Adjusting to Europe: The impact of European Union on national institutions and policies*, 1-22. London in New York: Routledge.
- Miller, W. Watts (1994): "Durkheim: The Modern Era and the Evolutionary Ethics". V W. S. F. Pickering in H. Martins (ur.), *Debating Durkheim*, 110-133. London in New York: Routledge.
- Parsons, Talcott (1977): *Social Systems and the Evolution of the Action Theory*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott (1991): *Društva*. Zagreb: Biblioteka August Cesarec.
- Pfetsch, Frank R. (1998): "Globalisation: A Threat or a Challenge for the State?". *Journal for International Relations and Development*, 1, 164-180.
- Richardson, Jeremy (1996): "Actor-Based Models of National and EU Policy Making". V Kassim in Mennon (ur.), *The European Union and National Industrial Policy*. London in New York: Routledge.

- Schmitter, Phillippe C. (1996): "Some Alternative Futures for the European Polity and their Implications for European Public Policy". V Mény, Muller in Quermonne (ur.), *Adjusting to Europe: The impact of European Union on national institutions and policies*, 25-40. London in New York: Routledge.
- Tam, Henry (1998): *Communitarianism: A New Agenda for Politics and Citizenship*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in London: MacMillan Press.
1995. *The Austrian Way: The State, the Associations, the Social Partnership*. Dunaj: The Austrian Social Partners' Advisory Council for Economic and Social Affairs.
- Willke, Helmut (1995): *Systemtheorie III: Steuerungstheorie*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Willke, Helmut (1996): *Systemtheorie II: Interventionstheorie*. Stuttgart: Lucius & Lucius.